

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

TOM

VII

2012

AMULET Z TRUSO. PRZYSZYNEK DO BADAŃ NAD WIERZENIAMI LUDÓW SKANDYNAWSKICH

Sagi są literaturą, która nie wie jeszcze o swoim prawie do zmysłów. Trzymają się one rzeczywistości, niosą nam powiew z owych czasów tak ubogich w wieści, a kiedy chodzi o nas, tak głuchych. Są dla nas dokumentami ludzkiej ethos, uchwyconymi na przejściu z nieznanych pradziejów w dzieje.

Artur Górski

Zacytowany powyżej fragment posłowia Artura Górskiego do pierwszego, polskiego wydania *Sag islandzkich*¹, stanowi dobre wprowadzenie do problematyki poruszonej w tym artykule. Rzadko się zdarza, aby badania wykopaliskowe dostarczały nam takich odkryć, które z dużym prawdopodobieństwem możemy łączyć z przekazami pisanymi. W przypadku znaleziska z Truso, dla wyjaśnienia z jaką kategorią przedmiotów mamy do czynienia, uzasadnionym wydaje się sięgnięcie do specyficznej kategorii źródeł, jakimi są skandynawskie sagi – powszechnie uznawane za cenne źródło informacji dotyczących zwłaszcza sfery wierzeń, magii i pogańskich obrzędów.

W trakcie badań wykopaliskowych osady Truso, prowadzonych w części portowej (ryc. 1), w przestrzeni między zarysami budynków nr X i XI (ryc. 2), odkryto unikalny zespół przedmiotów. Składał się on z dwóch kopułkowatych, ażurowych rozdzielaczy pasa złożonych razem w formę „medalionu”, w którego środku umieszczono taśmowaty, srebrny pierścień (ryc. 3, 4). Rozdzielacze posiadają identyczne wymiary (średnica – 3,3 cm; wysokość kopułki – 0,8 cm). Prezentują ten sam typ, charakterystyczny dla X wieku, na co wskazują maski-twarze wykonane w stylistyce Borre, rozmieszczone symetrycznie w trzech punktach na obwodzie obręczy rozdzielacza (ryc. 5). Uwagę zwracają tu, wyjątkowo realistycznie skomponowane ażurowe spłoty kopułki w formie dużych trykwetr. Trykwetra, trzyrożny symbol, szczególnie popu-

¹ *Sagi islandzkie*, oprac. A. Górski, Warszawa 1960.

larny w sztuce wyspiarskiej od VII wieku, pojawia się na monetach anglosaksońskich, a potem w złotnictwie i chrześcijańskiej sztuce Irlandii i Szkocji². W epoce wikingów, Norwedzy i Duńczycy przejęli symbol trykwetry i używali go często w swojej własnej sztuce, co jest wyraźnie widoczne zwłaszcza na wyspach brytyjskich, gdzie osiedlali się skandynawscy najeźdźcy. Symbol ten, widoczny zwłaszcza w Dublinie w Irlandii, pojawia się również na monetach bitych w Norwegii w XI wieku³. Trykwetry występują też w sztuce gotlandzkiej i szwedzkiej, ale zawsze z zaokrąglonymi końcami, co prawdopodobnie wskazuje na lokalne pochodzenie tego symbolu⁴.

Bardzo podobne rozdzielnice pasa znaleziono m.in.: na cmentarzyskach w Gotlandii⁵ (ryc. 6). Jak wynika z kontekstu ich znalezienia, do rozdzielnicy w wielu przypadkach montowane były elementy łączące pas z pochewką noża lub pochwą miecza. Elementy pasa o podobnej formie, pełniące jednak funkcje rozdzielnicy przy ogłowie końskim pojawiły się dość wcześnie, bo już w VII wieku. Odkryto je m.in.: na cmentarzysku w Vendel w środkowej Szwecji (ryc. 7). Egzemplarze odkryte w Truso, na podstawie charakterystycznych masek stylu Borre, można datować na okres od połowy IX do połowy X wieku.

Umieszczony wewnątrz „medalionu”, taśmowaty pierścień ozdobiono wzdłuż krawędzi dwoma rzędami wybijanych kółeczek, które przy końcach taśmy schodzą się tworząc zamknięty obrys (ryc. 8). W najszerszym miejscu taśmy wytwórca umieścił prostopadły do ciągów rząd trzech wybitych kółeczek, który rozdziela całość kompozycji na figury zbliżone do trójkątów równoramiennych, tworząc jednocześnie ich podstawę. Parametry pierścienia: waga 4,9 g; szerokość 1,1 cm; grubość pasa 0,14 cm; średnica 3,3 cm. Pierścień prezentuje typowy dla rzemiosła skandynawskiego wyrób jubilerski, spotykany zarówno na cmentarzyskach (m.in.: w Birce⁶ i Hedeby), osadach wczesnomiejskich, jak również w skarbach. Pierścień jako nowa forma ozdoby w ju-

² J.A. Romilly, *Early Christian Monuments of Scotland*, (Introduction by J. Anderson), Edinburgh 1903, s. 304 ff, fig. 7, 18, 342.

³ U. O'Meadhra, *Early Christian, Viking and Romanesque Art. Motif-pieces from Ireland*, Vol. 1, *Theses and Papers*, Stockholm 1979; Vol. 2, *A discussion*, Stockholm 1987.

⁴ W. Duczko, *The filigree and granulation work of the Viking Period. An analysis of the material from Björkö*. Birka V, Stockholm 1985, s. 96–97; idem, *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii...*, op. cit., s. 28.

⁵ L. Thunmark-Nylén, *Die Wikingerzeit Gotland I, Abbildungen der Grabfunde*, Stockholm 1995, Abb. 206a. Zob. też: K. Gloger, *Germanen in Osteuropa. Versuch einer Geschichte Osteuropas von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*. Mannus-Bücherei, Leipzig 1943, s. 222, Abb. 76; L. Thunmark-Nylén, *Die Wikingerzeit Gotland III Text, Abbildungen der Grabfunde*, Stockholm 2006, 9. Artel, s. 127–153; Abb. III:9:1; C. Hendenstierna-Jonson, L. Holmquist Olausson, *The Oriental Mount from Birka's Garrison. An expression of warrior rank and status*, *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien*, Antikvariskt arkiv 81, Stockholm 2006, s. 33, 52; B. Nerman, *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der Jüngerer Eisenzeit*, *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien*, Del 40: I, Stockholm 1929, s. 128, Fig. 125, 126, s. 129, Fig. 128, s. 132, Fig. 129, 130, s. 133, Fig. 133, 135, s. 134, Fig. 134, 136.

⁶ H. Arberman, *Birka I. Die Gräber. Tafeln*, *Kungl. Vitterhets Historie Och Antikvitets Akademien*, Uppsala 1940, Taf. 111, 4.

bilerstwie skandynawskim pojawiły się w X wieku i były używane do końca okresu wikingów. Całość znaleziska, jako zespół w skład którego wchodziły rozdzielacze złożone w formie medalionu i pierścieni, mogła trafić do ziemi w połowie X wieku.

Należy podkreślić, że omawiany zespół zabytków, odkryty w układzie, jaki został mu nadany przez właściciela-użytkownika (ryc. 3, 4, 9, 10). Sądząc z kontekstu odkrycia – między budynkami, w warstwie ilasto-piaszczystej (na głębokości ok. 47 cm od powierzchni wykopu badawczego) – mamy tu do czynienia albo z klasyczną „zgubą”, albo z depozytem o charakterze wotywnym. A zatem, obok nie budzącego wątpliwości czysto praktycznego zaszerogowania poszczególnych elementów odkrytego zespołu przedmiotów (rozdzielacze pasa, ozdoba), konieczne jest również wyjaśnienie symbolicznego znaczenia poszczególnych jego elementów jak również całości znaleziska.

Znalezisko to potwierdza wyjątkowe znaczenie pierścieni wśród Skandynawów. Wiele informacji o tym możemy znaleźć w skandynawskich sagach. Pierścienie były oznaką władzy, prestiżu i bogactwa, a także symbolem przyjaźni, braterstwa oraz atrybutem mocy. Magiczna moc pierścienia wspomniana jest m.in.: w opowieści o skarbie Nibelungów i klątwie karla Andvariego (pieśń *Reginsmál*, Edda Poetycka): *Loki dostrzegł, że na palcu czarownika tkwi wspaniały złoty pierścień* [„Andvaranaut” MFJ]. *Zabrał mu go więc i przyczepił na ostatnie wolne miejsce na futrze. Krasnolud bezskutecznie prosił o oddanie magicznego pierścienia, twierdząc, że bez niego straci całą swą moc*⁷.

Być może informacje o takim znaczeniu pierścieni przekazały nam sagi islandzkie. Jako przykład można tu wskazać fragment *Sagi o Gislím wyjętym spod prawa*: *Oto pierścień, daj go Ingjaldowi, a ten drugi jego żonie i powiedz im, że mają cię puścić wolno, a pierścienie złóż jako dowód prawdy; [...] rzekła Audi – idźcie górą do Doliny Mszystej do synów Bjartmara. Dam wam na drogę żywności i znak umowny, żeby was tam wzięto w opiekę*⁸. Jednakże nie jest pewne, czy w zacytowanych fragmentach sagi chodzi o pierścienie noszone na palcu, czy też o określenie kształtu pierścieniowatego, jaki miały naramienniki i bransolety,⁹ tak jak w przypadku mitycznej bransolety Baldra, brata Thora – *Draupnir*.

W przypadku rozdzielaczy pasa symboliczne przesłanie zawarte w kompozycji plastycznej jest moim zdaniem jeszcze bardziej widoczne. Można uznać, że trzy maski-głowy połączone są magicznym splotem nawiązującym do symbolu valknuta – trzy przeplecione trójkąty. Znak ten związany był zapewne z Odynem i symbolizuje być może pokonanego przez Thora Olbrzyma Trivaldiego (potrójnie silnego), który posiadał dziewięć (potrójnie trzy) głów¹⁰.

⁷ *Edda Poetycka*, tłum. A. Załuska-Strömberg, Biblioteka Narodowa, seria II, nr 214, Wrocław 1986; A. Szejtler, *Mitologia germańska. Opowieści o bogach mroźnej Północy*, Gdańsk 2006, s. 115; L.P. Ślupecki, *Mitologia skandynawska w epoce Wikingów*, Kraków 2006, s. 325.

⁸ *Sagi islandzkie, Saga o Gislím wyjętym spod prawa*, opr. A. Górski, Warszawa 1960, s. 205, 211.

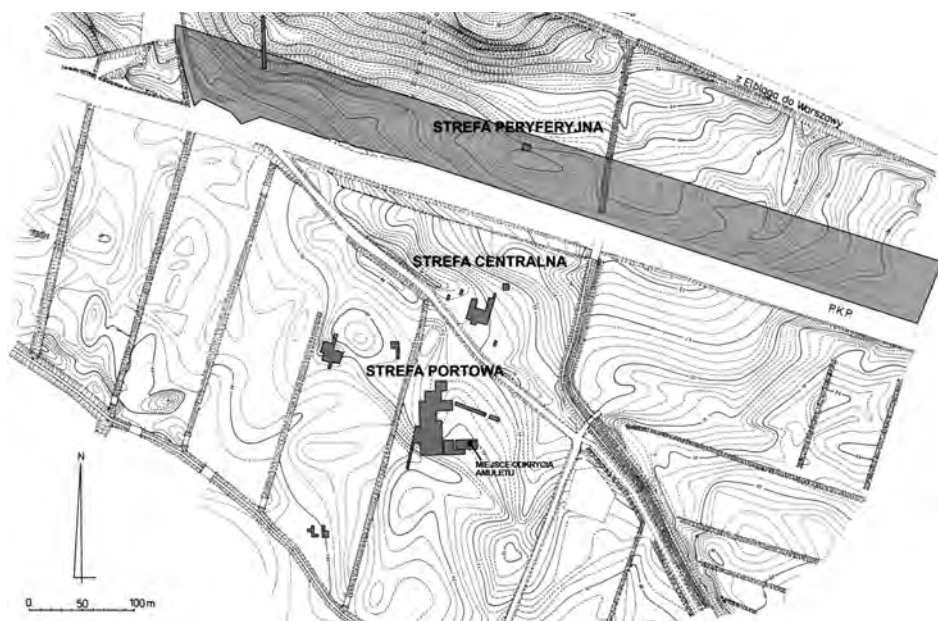
⁹ O symbolicznym znaczeniu pierścieni (hring) i naramienników (baugr) zob.: W. Dzieduszycki, *Kruszce w systemach wartości i wymiany społeczeństwa Polski wczesnośredniowiecznej*, Poznań 1995, s. 30–32.

¹⁰ Por.: L.P. Ślupecki, op. cit. s. 145–146.

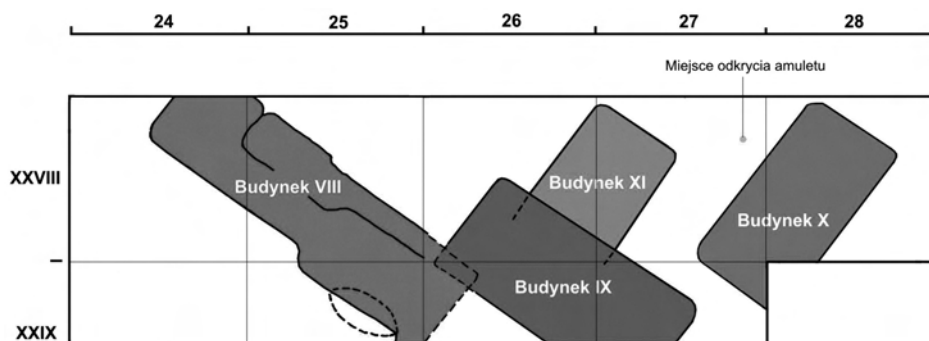
Oprócz zaproponowanej powyżej interpretacji symbolicznej rozdzielaczy, można także wskazać symboliczne znaczenie całego pasa, którego rozdzielacze były istotnym elementem. Chodzi tu zwłaszcza o znany z mitologii skandynawskiej „pas mocy” Thora – *Megingjörd* – dopiero po włożeniu pasa uaktywniała się w nim „moc Asa”¹¹.

W kontekście podanych powyżej przykładów symbolicznego i magicznego znaczenia pasa i pierścienia w świecie Wikingów, znalezisko z Truso należałoby określić jako amulet – wyjątkowe świadectwo zachowań kultowych i s y m b o l i k i – materialne potwierdzenie i uwiarygodnienie zachowanych w mitologii i sagach szczegółów dotyczących wierzeń i praktyk religijnych. Amulet z Truso wskazuje też, że stanowiły one ważną sferę życia codziennego ludów Północy. Należy też dodać, że obie sfery znaczeniowe odkrytego zespołu przedmiotów, praktyczna i symboliczna, są ściśle z sobą powiązane.

¹¹ Ibidem, s. 134.

Ryc. 1. Plan warstwicowy osady Truso z opisanymi strefami, zaznaczonymi wykopami badawczymi oraz wskazanym miejscem odkrycia amuletu (opracowanie własne)

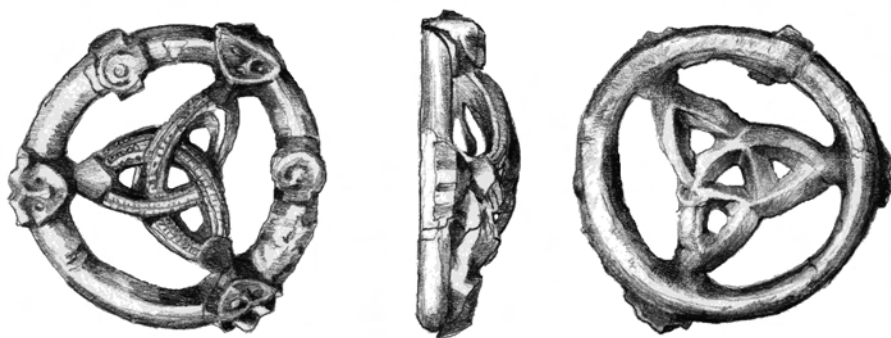
Ryc. 2. Truso – południowa część bloku wykopów arowych ze schematycznie zaznaczonymi pozostałościami budynków – czerwonym punktem oznaczono miejsce odkrycia amuletu (opracowanie własne)

Ryc. 3.

Amulet po wydobyciu z warstwy kulturowej – zdjęcie dokumentacyjne, wykonane przed przystąpieniem do zabiegów konserwatorskich. (fot. Jarosław Strobin). Nr inw. MAH 1222/2007

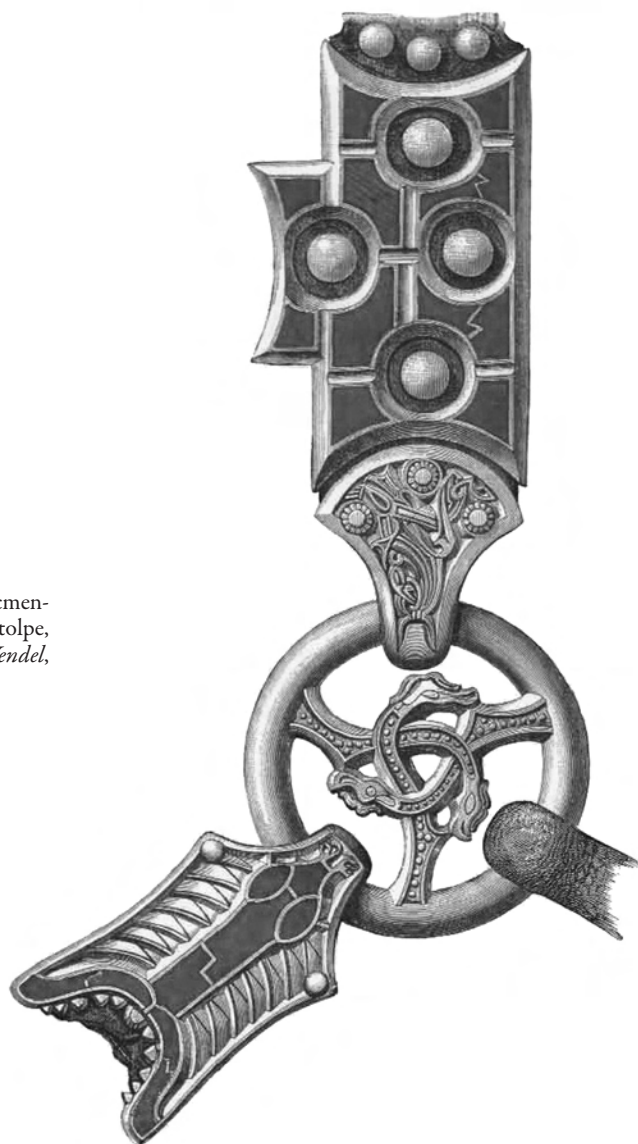
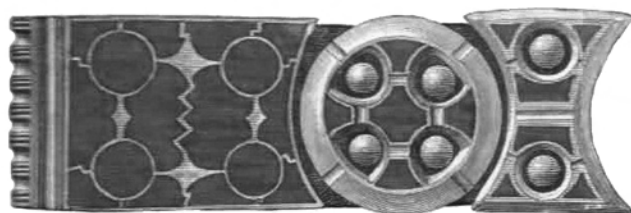
Ryc. 4. Amulet po rozłożeniu – zdjęcie wykonane w trakcie zabiegów konserwatorskich – wewnątrz srebrny pierścień (fot. Jarosław Strobin)

Ryc. 5. Dokumentacja rysunkowa jednego z rozdzielników pasa – część składowa amuletu (rys. Andrzej Szewczyński)

Ryc. 6. Pas rycerski z gotlandzkiego cmentarzyska (Ksp. Hellvi, Ire, SHM 23140:222A)

Ryc. 7.

Fragment ogłowie końskiego z cmentarzyska w Vendel, wg H. Stolpe, T. J. Arne, *La nécropole de Vendel*, Stockholm 1927, PL. XI

Ryc. 8. Srebrny pierścień umieszczony wewnątrz medalionu skomponowanego z dwóch rozdzielnicy pasa (fot. Lech Okoński)

Ryc. 9. Amulet po konserwacji, złożony w formę medalionu – rekonstrukcja układu elementów amuletu na podstawie dokumentacji konserwatorskiej (fot. Lech Okoński)

Ryc. 10. Amulet po konserwacji (fot. Lech Okoński)

PRUTHENIA

Tom VII

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Tom VII
Pismo poświęcone
Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Śłupecki*

Redagują:

*Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (sekretarz)*

Tłumaczenia streszczeń i spisu treści:

Joachim Stephan (j. niemiecki), Seweryn Szczepański (j. angielski)

Opracowanie graficzne, skład i projekt okładki:

Marek M. Pacholec

Czasopismo PRUTHENIA ukazuje się równolegle
w wersji drukowanej oraz elektronicznej.

Wersja elektroniczna Rocznika dostępna jest pod adresem:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Wydanie drukowane jest wersją pierwotną czasopisma.

Edycja wspólna

Towarzystwa Naukowego PRUTHENIA

oraz

Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Band VII
Zeitschrift für Geschichte und Kultur
der Prußen und der baltischen Völker

Wissenschaftlicher Beirat:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Śłupecki*

Redigiert von:

*Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (Sekretär)*

Übersetzung der Zusammenfassungen und des Inhaltsverzeichnisses:

Deutsch – Joachim Stephan, von Englisch – Seweryn Szczepański,

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf:

Marek M. Pacholec

Die Zeitschrift PRUTHENIA erscheint parallel
in gedruckter und elektronischer Fassung.

Die elektronische Version der Jahresschrift ist zugänglich unter der Adresse:

<http://pismo.pruthenia.pl>

Die gedruckte Fassung gilt als Erstausgabe der Zeitschrift

Wissenschaftlicher Verein PRUTHENIA
und
Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Volume VII
Journal of the history of Prussians
and the Baltic Nations

Advisory Board:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Śłupecki*

Editorial Board:

*Grzegorz Białuński (editor in chief), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (deputy editor),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (secretary)*

Translations:

Joachim Stephan (German), Seweryn Szczepański (English)

PRUTHENIA yearbook is published on paper,
and as a PDF in on-line version.

Digital version of the yearbook is available on Pruthenia website
<http://pismo.pruthenia.pl>

Printed edition is a primary version of the journal.

Scientific Association PRUTHENIA
&
The Wojciech Kętrzyński Research Center in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

Contents

I. Studies and articles

- Andrzej Janowski, *Baltic chapes in the findings from Poland* 7
- Sławomir Wądył, *Remarks on the sacred space of North-West Slavs and Prussia*
- Paweł Szczepanik, *in the Early Middle Ages* 37

II. Materials and resources

- Piotr Iwanicki, *Cemetery in Lisy county Goldap under the archival records and nowadays archaeological field surveys* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet from Truso.*
Contribution to the beliefs of the Scandinavian people 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wądył, *The stronghold in Ornowo-Lesiak under the recent results of archaeological field surveys* 117
- Marcin Engel, *Not only archaeology. Interdisciplinary research of the*
Cezary Sobczak, *multicultural settlement-assemblage in Szurpity – Suwałki Region* 137
- Robert Klimek, *Where was located castle Wissenburg (Wallewona) and castle*
Weistotepila? Review of the strongholds under the Guber river
in the context of the sample of location 159
- Norbert Goßler, *Late Middle-Ages complex (Rampart and cemetery) in*
Christoph Jahn, *Unterplebhen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, county Kętrzyn)*
in archival records of the former Prussia-Sammlung (Königsberg/
Ostpreußen) 191
- Wojciech Wróblewski, *Films from the didactical collection of the Departament of*
Archaeology at the University in Breslau (Wrocław) currently
in Institute of Archaeology – University of Warsaw 213

III. Polemics and discussions

Ewelina Siemianowska,	<i>About roads, traces, stone figures (so-called 'baby'), Prussians and the methods – on the margins of discussion between Mateusz Bogucki and Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>About the location of the Teutonic Order procuratoria in Przewłoki</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Pagan Prussia – on the way to statehood</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Notes about structures of the authority among the Prussians in Early Medieval Times</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Institutions of authority... and Social Theory. Contribution to the social-history of the Prussians</i>	267

IV. Reviews

<i>Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, w: Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)</i>	285
---	-----

V. Academic chronicle

Bogdan Radzicki,	<i>Report on activities Pruthenia Society for the year 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>International symposium Das neue und das neuste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreussischen Gebiete</i>	301

Inhaltsverzeichnis

I. Studien und Artikel

- Andrzej Janowski, *Schwert Orbänder baltischer Herkunft in Funden aus Polen* 7
- Sławomir Wądył, *Bemerkungen zum sakralen Raum bei den Nordwestslawen*
- Paweł Szczepanik, *und den Prußen im Frühmittelalter* 37

II. Materialien und Quellen

- Piotr Iwanicki, *Der Friedhof in Lisy, Kreis Goldap, im Licht der archivalischen Quellen und der aktuellen Ausgrabungen* 69
- Marek F. Jagodziński, *Ein Amulett aus Truso. Ein Beitrag zu den Forschungen zu den Glaubensvorstellungen der skandinavischen Völker* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: Stratigraphie und Chronologie der Siedlung* 95
- Sławomir Wądył, *Der Burgwall in Ornowo-Lesiak im Licht der Ergebnisse der letzten archäologischen Forschungen* 117
- Marcin Engel, *Nicht nur Archäologie. Interdisziplinäre Forschungen zum*
- Cezary Sobczak, *multikulturellen Siedlungskomplex von Szurpity in der Suwalki Region* 137
- Robert Klimek, *Wo lagen die Burgen Wiesenburg (Wallewona) und Weistotepila? Überprüfung der Burgwälle an der Guber im Kontext eines Lokalisierungsversuchs* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld)*
- Christoph Jahn, *von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filme aus der didaktischen Sammlung des Instituts für Archäologie der Universität Breslau (Wrocław) in den archivalischen Sammlungen des Instituts für Archäologie der Universität Warschau* 213

III. Polemiken und Diskussionen

Ewelina Siemianowska,	<i>Über Straßen, Wege, prußische Baben und Methode oder am Rande der Polemik zwischen Mateusz Bogucki und Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>Zur Lokalisierung der Deutschordenspflege in Przewłoki (Diskussionsbeitrag)</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Die heidnischen Prußen – auf dem Weg zur Staatlichkeit</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Bemerkungen über die Herrschaftsstrukturen bei den Prußen im frühen Mittelalter</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Herrschaftsinstitutionen... und Gesellschaftstheorie. Ein Beitrag zur Gesellschaftsgeschichte der Prußen</i>	267

IV. Rezensionen und Besprechungen

<i>Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Die frühmittelalterliche Besiedlung des Grabungsplatzes Hansdorf (Janów Pomorski) 1, in: Janów Pomorski, Grabungsplatz. 1. Ergebnisse der Rettungsgrabungen der Jahre 2007–2008, Bd. I:2. Von der späten Völkerwanderungszeit bis zur Neuzeit, (Red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studien zu Truso (Studia nad Truso), Bd. I:2 (Sławomir Wadyl)</i>	285
--	-----

V. Wissenschaftliche Chronik

Bogdan Radzicki,	<i>Tätigkeitsbericht der Gesellschaft Pruthenia für das Jahr 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>Internationales Symposium: Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete</i>	301

Spis treści

I. Studia i artykuły

- Andrzej Janowski, *Trzewiki pochew mieczy pochodzenia bałtyjskiego w znaleziskach z ziem polskich* 7
- Sławomir Wadyl, *Uwagi o przestrzeni sakralnej północno-zachodniej słowiańszczyzny i Prus we wczesnym średniowieczu* 37

II. Materiały i źródła

- Piotr Iwanicki, *Cmentarzysko w Lisach pow. gołdapski w świetle źródeł archiwalnych i współczesnych badań archeologicznych* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet z Truso. Przyczynek do badań nad wierzeniami ludów skandynawskich* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wadyl, *Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych* 117
- Marcin Engel, *Nie tylko archeologia. Interdyscyplinarne badania wielokulturowego zespołu osadniczego w Szurpiałach na Suwalszczyźnie* 137
- Robert Klimek, *Gdzie położone były zamki Wiesenburg (Wallewona) i Weistotepila? Przegląd grodzisk nad Gubrem w kontekście próby ustalenia ich lokalizacji* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. Kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Christoph Jahn, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. Kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filmy z kolekcji dydaktycznej Katedry Archeologii Uniwersytetu w Breslau (Wrocław) w zbiorach archiwalnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego* 213

III. Polemiki i dyskusje

- Ewelina Siemianowska, *O drogach, szlakach, babach, Prusach i metodzie czyli na „marginesie” polemiki między Mateuszem Boguckim a Robertem Klimkiem* 221
- Elżbieta Kowalczyk-Heyman, *W sprawie lokalizacji prokuratorii krzyżackiej w Przewłokach (głos w dyskusji)* 233
- Alicja Dobrosielska, *Prusy pogańskie – w drodze ku państwowości* 247
- Wiesław Długokęcki, *Uwagi o strukturach władzy u Prusów we wczesnym średniowieczu* 257
- Bogdan Radzicki, *Instytucje władzy... a teoria społeczna. Przyczynek do historii społecznej Prusów* 267

IV. Artykuły recenzyjne i omówienia

- Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)* 285

V. Kronika

- Bogdan Radzicki, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Pruthenia za rok 2011* 295
- Mirosław Hoffmann, *Sprawozdanie z międzynarodowego sympozjum Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete* 301

ISSN 1897-0915